

I. BEWONINGSGESCHIEDENIS TOT DE NEGENTIENDE EEUW

R.H. Alma

I.1. Inleiding

In een boek dat zich voornamelijk bezighoudt met de resten die door de opeenvolgende bewoners van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex (WNC) zijn achtergelaten, kan een beknopte bewoningsgeschiedenis niet ontbreken. Wel beschouwd vormt dit boek één grote bewoningsgeschiedenis van de panden. Immers, bouwhistorie, flora- en faunaresten, artefacten, kortom alles wat het onderzoek in en rond het terrein van het WNC opgeleverd heeft, willen we uiteindelijk zien in relatie tot de mensen die op deze plek gewoond en gewerkt hebben. In dit hoofdstuk is het niet de bedoeling de resultaten van het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek, zoals dat in de volgende hoofdstukken neergelegd is, samen te vatten. Veeleer willen we hier een kort overzicht geven van wat uit schriftelijke bronnen over de bewoners van het complex tot in de negentiende eeuw bekend is. Toen immers kwamen geleidelijk aan alle panden in bezit van de uitgeverijen Wolters en Noordhoff en daar kunnen we dus de bewoningsgeschiedenis in strikte zin afsluiten. In hoofdstuk II en III zullen de daaropvolgende perioden behandeld worden.

Afb. I-1. Oude Boteringestraat 18 tot en met 24, vanuit het zuiden gezien, ca. 1930.

Bij het reconstrueren van de achtereenvolgende bewoners van de panden - en dat is toch de basis voor een bewoningsgeschiedenis - kunnen we op grond van de beschikbare bronnen in Groningen drie perioden onderscheiden. Daar is dan

allereerst de laat-middeleeuwse periode tot 1594, een tijd waarin bronnen in zeer beperkte mate vloeien en bij het onderzoek geluk een sterk bepalende factor is. We zullen zien dat nog slechts weinig zekere gegevens over de bewoningsgeschiedenis van het WNC uit deze periode te krijgen zijn. Vervolgens onderscheiden we de periode tot circa 1810, waarin we door de aanwezige geregistreerde verkoopacten in staat zijn de bewoners van de Oude Boteringestraat vrij volledig te achterhalen; volledig genoeg om in voorkomende gevallen een relatie te leggen met vondsten die bij de opgravingen gedaan zijn. Deze periode zal hieronder besproken worden samen met de laatste periode, de negentiende en twintigste eeuw. Van deze eeuwen is het mogelijk van alle panden, in de Poststraat en de Oude Boteringestraat, de bewoners en nadere biografische gegevens over hen te achterhalen. Bevolkingsregister, kadaster en vele andere consequent opgezette bronnen bewijzen hier grote diensten. In de bodem hebben deze bewoners minder sporen nagelaten dan hun voorgangers, terwijl het uiterlijk van de panden in de laatste eeuw ingrijpend veranderd is door de uitgeverijen Wolters en Noordhoff, reden om aan de bewoners van de negentiende eeuw slechts globale aandacht te besteden.

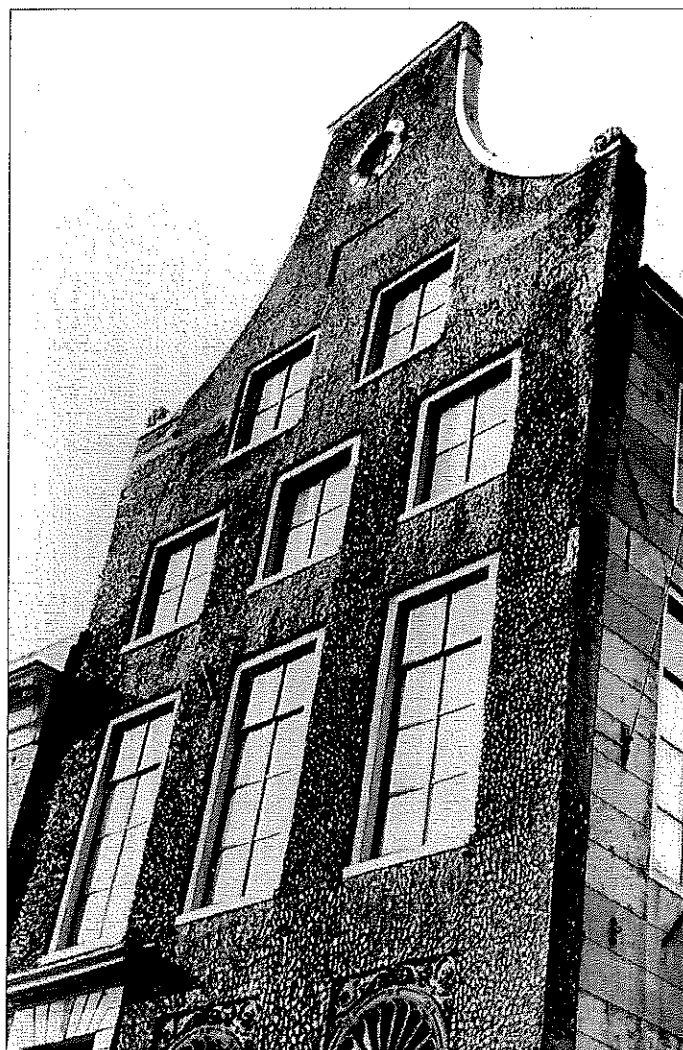
In het licht daarvan is het niet zinvol om een lange lijst van de opeenvolgende eigenaars/bewoners te laten volgen. Om een dergelijke lijst volledig te maken zou trouwens veel meer tijd voor archiefonderzoek benodigd zijn dan voor dit boek beschikbaar was. Veel meer zal in dit hoofdstuk worden geschetst wat de status en werkzaamheid van de bewoners van de verschillende huizen was. Met name voor de laat-middeleeuwse periode moeten we nog op veel vragen een antwoord schuldig blijven; na intensiever onderzoek in combinatie met de archeologische en bouwhistorische resultaten in dit boek, zal in de toekomst ongetwijfeld meer zekerheid te verkrijgen zijn over de bewoningsgeschiedenis in die tijd.

1.2. De laat-middeleeuwse periode tot 1594

De bewoners van een stad waren in de late Middeleeuwen, net zoals nu, niet strikt over alle straten en wijken overeenkomstig hun rijkdom verdeeld. Ook toen kende men weliswaar achterbuurten en rijke buurten, maar meer factoren dan rijkdom speelden een rol. Uit praktische overwegingen waren bijvoorbeeld leden van bepaalde beroepsgroepen geconcentreerd op bepaalde plekken. Soms gebeurde dit om duidelijk aanwijsbare redenen, zoals de aanwezigheid van water voor brouwers en scheepmakers de reden was dat wij hen veel vonden aan de Hoge der Aa en in de Brugstraat. Ook is duidelijk te verklaren dat we leerlooiers, die bij hun werk nogal wat stank veroorzaakten, meer aan de rand van de stad aantreffen. Daarnaast waren in het algemeen her en der in de stad concentraties van bepaalde beroepen zonder dat daar een duidelijke oorzaak voor was. Sociale verbondenheid zal hierbij een rol gespeeld hebben. In de zestiende eeuw was bijvoorbeeld in de Peperstraat een groot aantal paardenhandelaars gevestigd, terwijl de voormalige Gaddingestraat in diezelfde tijd door de opvallende concentratie van bontwerkers de naam Pelsterstraat kreeg, die zij tot heden draagt. Ook veel andere straatnamen in Groningen ontleen hun namen aan dergelijke concentraties van beroepen.

Een andere factor die bij de verdeling van bewoners van een stad van belang was, is de weerbaarheid. Sinds de vorige eeuw hoeven wij ons geen zorgen meer te maken over de verdediging van de stad tegen een mogelijke aanval, maar zeker in de Middeleeuwen vormde een belegering een reële bedreiging. Inneming van de stad door vijandelijke troepen betekende namelijk niet alleen verliezen onder de strijdenden, maar kon ook plundering en brandschatting tot gevolg hebben. Naast de meest bekende belegering van 1672 is Groningen verschillende malen belegerd geweest en zelfs één keer, door de Ommelanders in 1251, ingenomen. Het was dus voor iemand met enige bezittingen zeker aantrekkelijk om althans binnen de stadsmuren te wonen. Naast externe gevaren was ook de bedreiging door interne troebe-

len niet irreëel. De geschiedenis van Groningen telt vele crises, waarbij men er niet voor terugschrok om een burgemeester uit het raam van het raadhuis te werpen of anderszins onheus te bejegenen. Tijdens dergelijke twisten kon het bezit of de nabijheid van een weerbaar huis van levensbelang zijn. Op oude kaarten is goed te zien dat de toegangswegen tot de Grote Markt, zoals de Ebbingestraat, Boteringestraat, Tussen de Beide Markten en de Kreupelstraat veel smaller waren dan tegenwoordig. In tijden van nood kon de hele Grote Markt eenvoudig worden afgesloten, zoals bijvoorbeeld in 1580 toen de stadhouder Rennenberg een coup pleegde en de stad weer aan de Spanjaarden overleverde. Verder konden verhogingen in het terrein en de aanwezigheid van water bij de weerbaarheid hun diensten bewijzen.

Afb. I-2. Oude Boteringestraat 24, het Calmershuis, in 1963.

Naast een werkelijk weerbare functie ging ook een belangrijke psychologische functie van een groot en sterk huis uit. Zo moet men zich het Calmershuis (en vergelijkbare grote stenen huizen) voorstellen temidden van een voornamelijk uit houten huizen opgetrokken stad, om zich een idee te vormen hoe de dertiende-eeuwse Groningers tegen de machthebbers in steenhuizen letterlijk opkeken.

Een laatste aspect dat men bij de verdeling van bewoners over een laat-middeleeuwse stad in het oog moet houden, is dat weliswaar buurten bestaan met uitsluitend minder gegoede bewoners, maar dat in de 'betere' straten alle lagen van de bevolking terug te vinden zijn. De meeste grotere huizen bevonden zich namelijk op langgestrekte percelen met achter het huis een achterhuis en/of één of meer 'kamers', kleine huisjes van één verdieping. Deze huisjes - en hetzelfde gold voor

een eventuele kelder onder het grote huis - werden meestal bewoond door de minder welgestelde bevolking, bijvoorbeeld arbeiders en ambachtslieden. Het feit dat alle bewoners van een perceel, rijk en arm, hun sporen nagelaten hebben in de bodem, maakt het voor archeologen extra moeilijk een relatie tussen vondsten en bewoning te leggen.

Na al deze inleidende opmerkingen wordt het nu tijd het gebied te bezien waarover dit boek eigenlijk gaat. Het WNC-terrein ligt aan de Oude Boteringestraat, die tot aan de stadsuitbreiding in de zeventiende eeuw kortweg Boteringestraat heette, en de belangrijkste doorgaansroute vanuit de Grote Markt naar het noorden vormde. De straat ligt ongeveer in het verlengde van de Herestraat, die eenzelfde functie naar het zuiden had. Al in 1345 komt de Boteringestraat in een oorkonde voor. De herkomst van de naam is niet bekend; de traditionele opvatting dat de naam afgeleid zou zijn van een familie Botteringe wordt door geen enkele bron gestaafd. In de veertiende eeuw vinden we de Boteringestraat en -poort wel gelatiniseerd tot *platea*, respectievelijk *porta butiri*, straat of poort van de boter, maar over de etymologie bewijst dat niets. Ook de Herestraat heet bijvoorbeeld in diezelfde tijd zowel *platea exercitus*, 'heirstraat', als *platea dominorum*, 'herenstraat', waarbij enkel de eerste mogelijkheid de etymologisch juiste is.

Vanuit de Boteringestraat loopt naar het westen de Broerstraat, genoemd naar het Franciscaner- of Minderbroederklooster, dat ongeveer op de plaats stond waar nu Universiteitsbibliotheek en -museum staan. In de late Middeleeuwen wordt de straat ook wel Grote Broerstraat genoemd om hem te onderscheiden van de Kleine of Lutke Broerstraat, zoals de Poststraat in die tijd heette. De naam Kleine Broerstraat sloeg daarbij zowel op het noord-zuid als het west-oost lopende gedeelte van de Poststraat. In de zeventiende eeuw komt voor het noord-zuid lopende gedeelte de naam Hoge Broerstraat, spoedig verkort tot Hogestraat, in zwang. Het oost-west lopende deel van de Poststraat droeg toen de naam Messemakerstraat, voor het eerst aldus vermeld in 1595. Of zich in deze straat een concentratie van messemakers bevond, vergelijkbaar met het genoemde geval van de Pelsterstraat, vinden we nergens bevestigd. Wel weten we dat zich in 1594 op de hoek van de Boteringestraat en de Messemakerstraat een poortje bevond met de naam Messemaeckerspoort. Hiernaast, aan de zuidzijde van de Messemakerstraat op de hoek van de Boteringestraat, woonde inderdaad in 1595 een Frerick Everts Messemaker¹ en ook in 1618 wordt hier nog een zekere Jacob Messemaker genoemd. Men kan vermoeden dat het poortje zijn naam ontleende aan één van de daar woonachtige messemakers in het eind van de zestiende eeuw, terwijl vervolgens de straat weer naar de poort genoemd werd. De naam Messemakerstraat bleef in gebruik tot in de achttiende eeuw. Toen werd zij verdrongen door de naam Hogestraat of Hoogstraat(je), die voor de hele Poststraat gebruikt werd. Groningen kende in die tijd echter nog een Hoogstraat, namelijk een zijstraat van de Herestraat op het hoogste punt van de Hondsrug, en om verwarring te voorkomen, werd 'onze' Hoogstraat herdoopt tot Hoofdstraat. Het kan niet anders, of de vroege vaders die voor een onbeduidend straatje als de Poststraat een zo weidse naam kozen, beschikten over een gezond gevoel voor ironie. Omdat de namen nog steeds te veel op elkaar leken, werd uiteindelijk in 1871 de naam Hoofdstraat veranderd in Poststraat naar het postkantoor in die straat. We zijn hiermee de Middeleeuwen al ruimschoots gepasseerd, maar het leek ons beter de woelige geschiedenis van de Poststraat nu reeds ter sprake te brengen, zodat we voor de duidelijkheid in de rest van dit hoofdstuk kunnen spreken van Hoogstraat voor het noord-zuid gedeelte en van Messemakerstraat voor het oost-west lopende gedeelte van de Poststraat. Wordt van Poststraat gesproken, dan is de combinatie van deze beide straatjes bedoeld, conform het hedendaagse gebruik van deze naam.

Voor het reconstrueren van de bewoners in de laat-middeleeuwse periode zijn we aangewezen op een honderdtal vermeldingen in oorkonden en andere archivalia. Soms betreft dit de verkoop of vererving van een huis, maar meestal handelen deze bronnen over de vestiging of verkoop van een rente, waarbij een huis op het te onderzoeken terrein als onderpand dient. Om de locatie van het bedoelde huis eenduidig vast te leggen, worden in de oorkonden meestal de eigenaars van de belendende huizen vermeld of, in geval van een hoekhuis, de straat waaraan het huis lag. We vinden dus in de bronnen enkel gegevens over de positie van de huizen in een straat ten opzichte van elkaar, wat reconstructie van een lange straat sterk bemoeilijkt. Dat is ook de voornaamste reden dat het niet gelukt is voor de Boteringestraat de eigenaars van de nummers 10 tot en met 24 met zekerheid te achterhalen, zelfs niet terwijl we van het Calmershuis al vanaf de veertiende eeuw enkele zekere vermeldingen hebben. Over de huizen in de Poststraat weten we vrijwel niets; deze waren ongetwijfeld minder groot en duur dan de panden aan de Boteringestraat en we vinden ze daarom minder in de schriftelijke bronnen terug. Slechts van enkele huizen in deze straat hebben we voor het einde van de zestiende eeuw namen van eigenaars. Zo weten we dat aan de Noordzijde van de Kleine Broerstraat bij het Broerklooster (dus achter Boteringestraat 10) een huis in bezit was van de goudsmid Willem Drewes die daar mogelijk ook woonde². Hij ging als protestant in 1580 in ballingschap en nadat de familie in 1594 terugkeerde, maakten Willems nazaten snel carrière als raadsheer en burgemeester. De familie noemde zich voortaan De Drews en behoorde in de zeventiende eeuw tot de rijkste families van de stad. Toch zal deze bewoner van de Poststraat een uitzondering zijn: de andere overgeleverde namen van bewoners uit de zestiende eeuw en de namen uit de eeuwen daarna, wijzen erop dat het de meer bescheiden ambachtslieden waren die in deze straat woonden.

Laten we ons dan nu wenden tot het huis waarvan de geschiedenis het best gedocumenteerd is: het Calmershuis. Al vele malen is in de afgelopen decennia het rijke schriftelijke verleden van dit huis, dat teruggaat tot in de dertiende eeuw, aangehaald. Laatstelijk en meest uitputtend is de geschiedenis van het Calmershuis besproken door Noomen, naar wiens opstel wij verwijzen voor een meer gedetailleerde beschrijving³, terwijl aan de bouwhistorische aspecten in hoofdstuk IV ruime aandacht besteed wordt. De oorspronkelijke functie van het pand is die van borgmanshuis, een versterkt steenhuis dat bewoond werd door borgmannen, ministeriale ridders die de prefect van de bisschop van Utrecht bijstonden. Dergelijke huizen bevonden zich verspreid door de stad en, naar men mag aannemen, op strategische punten. Door hun weerbare karakter konden deze huizen in tijden van partijtwesten binnen de stad een belangrijke rol vervullen, vandaar dat de strijd zich in voorkomende gevallen veelal op deze gebouwen richtte. Uit de kroniek van de abten van Wittewierum uit de dertiende eeuw kennen wij mogelijk de vroegste verwijzing naar het Calmershuis. Hierin wordt verhaald hoe in 1253 de ridders Koenraad en Egbert met hun aanhang zich in de stad verschansten en daartoe het Broerklooster en de naburige stenen huizen (*domos vicinas lapideas*) versterkten. Hoewel het Calmershuis hierbij niet expliciet genoemd wordt, is het niet onwaarschijnlijk dat dit één van deze huizen was. Gezien het strategisch belang is het niet verwonderlijk dat we regelmatig meldingen vinden van gedwongen ontvesting van dergelijke steenhuisen. Het laatst is dit gebeurd in 1338 toen in een vrede tussen de stad Groningen, Drenthe en de Ommelanden onder andere bepaald werd dat zes gespecificeerde steenhuisen "onweerachtich" gemaakt zouden worden. Eén van deze huizen wordt genoemd als "Hugo en Aleke Kalmers [hues] byder Mynrebroder strate in der Bottringestræte"⁴. Een later afschrift van de vijftiende-eeuwse kroniek van Johan Lemego, waar dit uit geciteerd is, spreekt op deze plaats van "Huyge Alke Kolmers huys, inde Bottringe strate, opde horne vande grote broederstraete, oock Johan

Hoornekens huys”⁵. Op deze latere eigenaar Johan Horenken komen we straks nog terug.

Van de familie Calmer weten we niet veel, zoals we eigenlijk van geen enkele veertiende-eeuwse familie veel weten. Al in 1263 is een Henricus Kalemare één van de vier burgemeesters (of rationales, zoals ze toen heetten) van de stad Groningen. Ook Hugo Calmar, de eigenaar van het Calmershuis in 1338, komt als burgemeester voor in 1322 en 1326. Daarnaast hebben leden van de familie feodale banden met de bisschop en het kapittel van Utrecht gehad. Van het Calmershuis horen we weer in 1374, wanneer Rolf Hughinghe in bezit wordt gesteld van een rente, waarvoor het steenhuis van Johan Coenraedes soen als onderpand gesteld wordt. In de betreffende oorkonde wordt vermeld dat het huis aan de noordzijde grenst aan het steenhuis van Barolt Calmers. We hebben hier blijkbaar te maken met de panden Boteringestraat 22 en 24. Van deze Johan Coenraedes soen weten we verder niets; hij zal niet verwant zijn met de latere patricische familie Coenders of Coenrades, daar die in de veertiende eeuw nog niet in Groningen woonachtig was. Van Barolt Calmers weten we wel iets: hij wordt, als Berwolt Calmar, genoemd als burgemeester in 1387, 1389 en 1391. De laatste Calmer die we mogelijk in relatie met het Calmershuis kunnen brengen, is een zekere Fije Kalmers. Zij verkoopt in 1428 de helft van een “steenhuse ende hoffstede” (dat is de grond waarop het huis staat) aan Johan Stuyrman⁶. Dit huis wordt dan bewoond door een zekere Peter Botterman. Ten zuiden van het huis ligt het steenhuis van Oedekyn van Wageningen en haar dochter Alijt (waarschijnlijk verwanten van Johan van Wageningen, burgemeester in 1415) en ten noorden het steenhuis van Wybrant Klant. Dat niet wordt gesproken van de Broerstraat die ten noorden van het huis moet liggen, hoeft ons niet te verontrusten: in wel meer oorkonden in die tijd worden de straten niet als belendingen vermeld. Wie de eigenaars in de jaren na 1428 waren, is niet bekend, evenmin wie in 1428 de andere helft van het huis bezat. Van Johan Stuyrman, de koper van de helft van het huis in 1428, weten we niet veel, maar het moet een niet onaanzienlijk man zijn geweest, gezien het feit dat hij in oorkonden een aantal keer als getuige of scheidsman vermeld wordt.

Door verkoop of vererving zal het huis halverwege de vijftiende eeuw in handen van Clawes ter Bruggen gekomen zijn. Deze stamde uit een zeer invloedrijke familie, die net als de Calmers nauwe banden onderhield met de bisschop en het kapittel te Utrecht. Daarnaast was hij een aantal jaren hoofdman en burgemeester. In 1465 duikt het huis zelf weer in een oorkonde op. In dat jaar treffen burgemeesters en raad van Groningen een erfscheiding tussen de twee kinderen van Clawes ter Bruggen. De oudste zoon Bruen ter Bruggen was namelijk ingetreden in het klooster Springborn te Münster en daarom moest een speciale scheiding tussen dit klooster en de voogden van de nog minderjarige broer These ter Bruggen getroffen worden. In deze uitspraak werd aan de oudste zoon toegekend “salige Clawes ter Bruggen huus mytter hofstede ende all sinen hielen tobehoere achter ende voer, gehieten *Kalmers huus*, so alze dat gelegen is ande westerzijd van Botteringe strate in onser stad”⁷. Uit deze oorkonde blijkt dus dat het Calmershuis inderdaad in de vijftiende eeuw zo bekend stond, nog lang nadat de familie Calmer er niet meer woonde. In 1469 wordt het huis nogmaals genoemd en blijkt het “up de horne van der Broderstrate” te liggen⁸, waarmee iedere twijfel over de identificatie wel uitgesloten is. Aan de zuidkant van het huis lag volgens deze oorkonde het huis van wijlen “Ludeken Jarichs zoen”. Hiermee zal Ludeken Jarges bedoeld zijn, een zoon van Evert Jarges die proost van Farmsum en meermalen burgemeester van Groningen was.

Met deze vermeldingen verliezen we de vaste grond onder de voeten. Deels is die onduidelijkheid een gevolg van een eigenaardigheid van de familie Ter Bruggen: in 1513 sterft de familie namelijk geheel uit, niet alleen in de mannelijke

lijn, maar ook in de vrouwelijke lijn, wat iets opmerkelijks mag heten: halverwege de vijftiende eeuw was de familie nog vrij uitgebreid, maar uit geen van de huwelijken van vrouwelijke leden van de familie werden kinderen geboren die hun ouders overleefden. Daardoor is het ook onbekend waarheen de goederen van de familie na 1513 vererfd zijn.

Afb. I-3. *Het Calmershuis in 1969.*

Hoe dan ook, in 1471 wordt gesproken van Egbert Kystemakers huis met hofstede, dat ligt aan de zuiderzijde van de straat "dair men gaet uut Botteringestrategie tot den mynrebroderen". Ten westen van dit huis ligt het Broerklooster zelf, terwijl het aan de oostzijde grenst aan het erf van meyster Henric ter Bruggen⁹, een neef van de eerdergenoemde twee broers Bruen en These. Moeten we Egbert Kystemakers huis localiseren op de hoek van de Broerstraat en de Hoogstraat? Of betreft het hier huizen aan de Messemakerstraat zuidzijde, welke straat immers ook "tot den mynrebroderen" leidde? Gezien het feit dat Henric ter Bruggen één van de erfgenamen van de twee broers Ter Bruggen (die beiden kinderloos overleden) was, lijkt de eerste mogelijkheid het meest waarschijnlijk. In 1480 vinden we weer een mogelijke vermelding van het Calmershuis: in dat jaar worden het huis, kamers en hofstede met toebehoren aan de westzijde van de Botteringestraat van Henric Steenmesser genoemd. Ten zuiden van dit huis ligt het huis van Mene Allema, "daer ene gemene strate en tusschen licht"¹⁰. Van

Mene Alma weten we dat hij getrouwd was met Abele ter Bruggen, een zuster van meester Henric ter Bruggen. Met de "gemene strate" zal dus heel goed de Broerstraat bedoeld kunnen zijn en in dat geval is het huis van Mene Alma het Calmershuis. Na het overlijden van Mene en zijn vrouw Abele werd in 1501 hun erfenis gescheiden. Zij hadden geen kinderen en daarom waren hun erfgenamen Abeles broer, meester Henric, en haar zusters Hebbele ter Bruggen, non in het klooster Assen, en Heile ter Bruggen, gehuwd met een broer van Mene, Garment Alma. Bij de erfscheiding kreeg Henric de "helffte van den huuse mytter hofstede, kelder ende anders sijn tobehoeren, achter ende voer, daer Mene vorschreven plach in toe wonen, gelegen in Botteringestrade"¹¹. Omdat ook Henric uit zijn twee huwelijken geen kinderen had, kwam deze helft van het huis na zijn overlijden omstreeks 1506 aan zijn zuster en zwager Heile en Garment Alma; de andere helft blijkt dan in bezit te zijn van het klooster Assen, waar de zuster Hebbele non was. In 1507 verkopen deze gezamenlijke eigenaars "zalighe meister Hinrick ter Bruggen hues mit den kelders ende hoere hofstede achter end voer mit alle sinen toebehoeren, gelegen an de westersijd voer in Botteringestraete, streckende ander Mynrebrodere hoff". Aan de zuidzijde ligt het huis van Johan Hoerneken, terwijl aan de noordzijde een stadswoning ligt, tot aan "de poerte de totten vorschreven huese hoert, daer Albert Hunts hues naest bij is ghelegen ande selve zijd"¹². De situatie is niet helemaal duidelijk: bij het huis hoort nog een poort, terwijl aan de noordzijde zowel een woning in eigendom van de stad, als het huis van Albert Hunt ligt. In het eind van de zestiende eeuw ligt aan de ingang van de Messemakerstraat een poort, zoals we hierboven zagen. Betekent dit dat we het huis van de Ter Bruggens toch aan de zuidzijde van de Messemakerstraat moeten situeren? Of bevond zich destijds ergens aan de noordzijde van het Calmershuis ook een poortje? Een zekere keuze voor één van deze mogelijkheden is nog niet te geven, hoewel de continuïteit in de bewoners voor de laatste pleit.

De nieuwe eigenaar, Roelef ten Water, behoort evenals zijn voorgangers, de Ter Bruggens en de Alma's, tot een invloedrijke familie. Geboren uit een Overijssels riddermatig geslacht, kreeg hij door zijn huwelijk met Johan Wicheringe (een vrouw), lid van een oud Groninger geslacht, aansluiting met de patricische families. Zo was Roelef raadsheer en werd hij in 1527 gekozen als burgemeester. De genealogie van het geslacht Wicheringe vermeldt dat hij en zijn vrouw het huis met de eenhoorn, vooraan in de Boteringestraat, hebben laten bouwen¹³. Hiermee is echter niet een nieuw huis bedoeld op het terrein van het huis van de Ter Bruggens, maar een ander huis. Het huis De Eenhoorn lag eveneens aan de westzijde van de Boteringestraat, maar dichterbij de Grote Markt, thans Oude Boteringestraat 6 en in gebruik bij het Biologisch-Archaeologisch Instituut.

We maakten eerder al melding van het feit dat in een afschrift van de kroniek van Lemego wordt gezegd dat het Calmershuis later in bezit van een Johan Horenken was. De moeilijkheid is dat vele leden van het eerbiedwaardige geslacht Horenken door de eeuwen heen de naam Johan droegen. Zo zou volgens onze reconstructie hierboven in 1507 een Johan Horenken het huis ten zuiden van het Calmershuis bezitten. Welke Johan hiermee bedoeld is, is niet bekend. Wel weten we dat een oomzegster van Roelef ten Waters vrouw gehuwd was met de burgemeester Johan Horenken Evertszoon. Omdat het huwelijk van Roelef ten Water kinderloos was, kunnen zijn goederen op de vrouw van deze Johan Horenken en haar nazaten vererfd zijn. Om de verwarring compleet te maken is er echter nog een Johan Horenken die in aanmerking komt, namelijk Olde Johan Horenken, eveneens een burgemeester, wiens dochter, juffer Swaene Hoorenkens, in 1579 een huis blijkt de bezitten aan de westzijde van Boteringestraat¹⁴. Met dat huis zou dus ook het Calmershuis bedoeld kunnen zijn.

Aan al deze onzekerheid komt gelukkig in 1596 een einde. In dat jaar vestigde Geert Wicheringe zich met zijn gezin in "Hoernties-huis op de horne van

Broerstrate" en daar wordt op 3 juni van dat jaar zijn dochter Clara geboren. In de genealogie Wicheringe, waar dit heugelijke feit opgetekend staat, wordt het huis ook nog aangeduid als "doe Horenkens-, nu Ubbena-huis", waarmee alle twijfel over de juiste locatie weggenomen is, daar we weten dat de familie Ubbena het Calmershuis in de zeventiende eeuw bezat.

Hiermee zijn we aan het einde van dit hoofdstukje over de 'laat-middel-eeuwse periode' tot 1594 gekomen. Overzien we wat de bronnen ons leren, dan zien we dat we slechts gegevens hebben gevonden over het Calmershuis en de gebouwen daar omheen. Met de nodige reserves ten aanzien van de reconstructie kunnen we uit de verkregen lijst van eigenaars en bewoners wel zeggen, dat vanaf de dertiende eeuw de bewoners vrijwel zonder uitzondering tot de meest vooraanstaande burgers van de stad behoorden. De meesten vinden we als burgemeester en raadsheer terug en blijken geheel ingebed in het netwerk van familierelaties dat destijds tussen de regenten onderling bestond. Die situatie duurt ook in de zeventiende en achttiende eeuw bijna ononderbroken voort, doch hierover meer in de volgende paragraaf.

Volledigheidshalve vermelden we nog dat de onderzoeker naar de bewoningsgeschiedenis van Groninger huizen vóór 1594 nog enige andere bronnen dan oorkonden ten dienste staan. Er zijn namelijk in de vijftiende en zestiende eeuw voor uiteenlopende doeleinden een aantal lijsten opgesteld, waarin de Groninger bewoners of een aantal van hen per stadsdeel of cluft opgesomd staan. In een aantal van deze lijsten worden de bewoners zelfs min of meer op volgorde binnen de cluft genoemd. Zo kennen we onder andere de leden van het brouwersgilde in 1424, de personen die in 1434 het gildrecht verkregen, de twee burgerschattingen in de stadsrekeningen van 1535/1536¹⁵ en een burgerschatting van 1580. Het WNC-terrein viel oudtijds in de Asselingeluft, vanaf de zestiende eeuw ook wel Boteringeluft geheten, ongeveer het gebied tussen de Ebbingestraat, de beide Markten, de Kijk in 't Jatstraat en de stadsmuur. Zoeken we onder deze cluft in de genoemde lijsten, dan vinden we inderdaad een aantal personen, waarvan we uit oorkonden weten dat ze in de Boteringestraat woonden, maar de gegevens blijven te incompleet om bewoners van het WNC te achterhalen.

I.3. De periode na 1594

Na de inname van Groningen door Prins Maurits trad de stad in 1594 blijvend toe tot de Republiek der Verenigde Nederlanden. Veel veranderde: het acute oorlogsgevaar was na enige rampzalige decennia van plundering en brandschatting eindelijk geweken en Stad en Lande konden zich nu, gedwongen verenigd in één provincie, wijden aan de uitwerking van de nieuwe staatkundige constellatie. Dat dit met grote strubbelingen gepaard ging, mag wel algemeen bekend worden geacht. Desondanks keerde voor de bewoners van de nieuwe provincie de rust weer: de meeste ballingen kwamen spoedig weer terug naar hun provincie en voor de meer aanzienlijken van hen lagen eervolle ambten klaar, nu vele Spaansgezinde en katholieke Groningers daaruit geweerd werden. Een ander aspect van de Reductie, zoals de toetreding van de Stad tot de Republiek doorgaans wordt genoemd, is het uitwerken en vervolmaken van de stedelijke administratie, zoals die vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw in gang was gezet. Door de registratuur van de verkoopacten vanaf 1615 is het mogelijk een beter overzicht te krijgen van de eigenaars van de huizen op het WNC-terrein vanaf dat jaar. Mej. Minke de Visser, in de vijftiger jaren conservator van het Groninger Museum, heeft destijds de verkoopacten van de huizen van de grote straten en pleinen voor de zeventiende en achttiende eeuw bijeengezocht. De resultaten, chronologische overzichten van de verschillende eigenaars van alle onderzochte panden, berusten op het Gemeente-

archief te Groningen. Van deze collectie is voor het volgende dankbaar gebruik gemaakt.

Voor de Poststraat ligt dit wat moeilijker. Niet alleen is deze straat niet behandeld door Mej. De Visser, het Rechterlijk Archief dat de verkoopacten bevat, bleek ook te onvolledig om voor de verschillende huizen en huisjes de eigenaars/bewoners te reconstrueren. Hierop komen we hieronder terug, na het overzicht van de huizen in de Oude Boteringestraat. Hoewel ook bij deze laatste huizen het overzicht nog lacunes vertoont, kunnen we van ieder huis wel een karakterisering geven van de status en werkzaamheden van de verschillende eigenaars/bewoners en dus een overzicht per huis geven.

I.3.1. De Oude Boteringestraat

Nummer 10

De oudst bekende bewoner van dit huis was Roelef Baving, een hopman van het Borgerregiment, die leefde in de eerste helft van de zeventiende eeuw. De vijf kinderen van Roelef Baving verkochten het huis in 1654 aan Jan Collen of Cöllen en zijn vrouw Aeltien Jurriens. Deze Jan Collen, boekverkoper en boekdrukker, woonde waarschijnlijk al in het huis in 1649. Hij was een produktief drukker, die vanaf 1647 werkzaam was. Aanvankelijk woonde hij "in platea Fratria, prope Academiam", zoals op zijn vroege titelpagina's prijkt: in de Broerstraat, bij de academie. Vanaf 1649 geven zijn drukwerken aan dat hij "in platea Bottringana" gevestigd is, en hiermee zal het huis Boteringestraat 10 wel bedoeld zijn. Het uithangbord van Collen zal een afbeelding van een drukkerij vertoond hebben, want het pand draagt in die tijd de naam In de Boekdrukkerij, of, zoals het op de titelpagina's in goed Latijn heet: sub signo officinae typographicae. Onder zijn boeken vinden we onder andere een aantal werken van de hand van zijn buurmannen Dr. Jacob Gleins (Boteringestraat 12) en Johan van Nijenborgh (nummer 18). Tot 1674 was hij als drukker werkzaam; vermoedelijk is hij omstreeks dat jaar overleden. In 1686 verkocht zijn zoon Jurrien Collen, proviandmeester te Delfzijl, het huis aan Christiaan Pauli en zijn vrouw. Pauli, een luitenant, verkocht ruim vijftig jaar later, in 1739 het huis aan de Duitser Johan Georg Frits uit Bayreuth, "mits dat de laaste camer naast de agterkeuken en de solder boven derselver kamer an de koper in eygendom sal verblijven". Tevens moest de deur tussen beide gedeelten dichtgemetseld worden. Of dit ook gebeurd is, is onbekend, want de verkoop lijkt uiteindelijk niet doorgegaan te zijn. In hetzelfde jaar betreft Anna Pauli, weduwe van de olderman Writser Joachimi, het huis. Eerder woonde zij met haar man in het huis daartegenover, het huis de Witte Olifant, thans Oude Boteringestraat 8.

Afb. I-4. Drukkersmerk van Jan Collen.

Boteringestraat 10 werd van 1743 tot 1752 bewoond door Maria Staal, weduwe van Frederik Sevensteern. Haar erfgenamen verkochten het huis in 1753 aan de koperslager Jan Lanckhorst, die het huis bewoonde tot zijn overlijden in 1779. Zijn familie, waaronder zijn zoon Hendrik Bernard, eveneens koperslager van beroep, bleef in het huis tot 1814. Toen werd de fakkels overgenomen door Gerard August Meuge, die hetzelfde beroep uitoefende. Diens zoon Johan Cornelis Meuge was de laatste in de rij koperslagers dit het huis bijna 150 jaar lang bewoond hebben.

Overzien we de bewoners over de drie besproken eeuwen en vergelijken we hen met die van de zeven andere huizen aan de Boteringestraat, dan lijken zij toch van een iets ander kaliber te zijn: burgemeesters en leden van de raad missen we volledig. Het waren zeker geen arme mensen die dit huis bewoonden, maar ze blijven toch wat achter bij de illustere namen die we hieronder in de nummers 12 tot en met 24 aan zullen treffen. Een reden kunnen we wellicht zoeken in het feit dat het huis op een klein erf stond: de huizen en kamers in de Messemakerstraat die erachter stonden, waren in deze eeuwen in bezit van de eigenaars van Boteringestraat 12, óf in handen van derden.

Nummer 12

Ook de geschiedenis van het pand Boteringestraat 12 is terug te voeren tot halverwege de zeventiende eeuw. Eigenaar is dan de Ommelander jonker Peter Hillebrandes van Harsens, lid van een katholieke familie uit de stad, die na een adelsverlening door de koning van Engeland snel opgang maakte. Hij verkoopt het huis rond 1660 aan Dr. Jacob Gleins en zijn vrouw Johanna Broersema, die ook uit een Ommelander adellijke familie gesproken is. Als laatstgenoemde in 1666 als weduwe het huis verkoopt, blijkt achter het huis een pleintje te liggen met een vrije muur ten westen daarvan. Zij behoudt voorlopig het huis dat daarnaast ligt aan de Hoogstraat. Tot 1651 was dit huis in bezit van jonker Hilbrand Entens en zijn vrouw en wordt het bewoond door een zekere Jan van Farmsum. Het huis heet dan "seer geryfflick met allerleye ruimen, met een mede gebruick van een regenwatersback, op vrije eigen grond". In 1657 koopt Peter Hillebrandes van Harsens het voor 2800 gulden, waaruit wel blijkt dat het een niet onaardig huis was. Tezamen met het huis aan de Boteringestraat zal Johanna Broersema het een paar jaar later verworven hebben.

Afb. I-5. Kuif met jaartal 1764 in de gevel van Oude Boteringestraat 12, ca. 1915.

Koper van het huis aan de Boteringestraat in 1666 was Dr. Johan (van) Sijsen met zijn vrouw. Van Sijsen koopt in de jaren daarna de verschillende huisjes in de Messemakerstraat op, waardoor uiteindelijk een heel complex in één hand komt, bestaande uit Boteringestraat 12, strekkende ten westen en zuiden tot aan de Hoogstraat en Messemakerstraat, met uitzondering van het pand Boteringestraat 10 en één huisje aan de Messemakerstraat.

In 1707 verkoopt de weduwe van Johan van Sijsen het complex aan haar schoonzoon en dochter, de gezworene Johan van Hoorn en Catrina van Sijsen. Als na hun dood in 1754 een erfscheiding wordt getroffen, bestaat het huis uit een ouderlijk huis aan de westzijde van de Boteringestraat en drie huisjes in de Messemakerstraat, alsmede een stalling op de Hoogstraat daarachter. Deze stalling zal het huis aan de Hoogstraat zijn, dat Johanna Broersema in 1666 nog in eigen bezit hield. Later werd dit alsnog gekocht door Van Sijsen en blijkbaar tot stalling verbouwd.

Bij de erfscheiding van wijlen Johan van Hoorn, komt het huis met de annexen in bezit van zijn dochter Medina Johanna, die gehuwd was met de rentmeester-ontvanger Bernard Herman Knock. In 1764 is de gevel aan de smaak van de tijd aangepast, zoals nog steeds aan de kuif met het jaartal te zien is. Na de dood van Medina in 1787 blijft het huis in regentenhanden. Het wordt in dat jaar eigendom van Dr. Reneke de Marees van Swinderen en zijn vrouw Meinardina Adriana Lohman. Als zij in 1792 het huis weer verkopen, is bij de verkoop mede inbegrepen een huis aan de noordzijde van de Messemakerstraat en een stalling of wagenhuis. Voor ruim 7500 gulden worden de nieuwe eigenaars Mr. Hendrik de Sandra Veldtman, heer van Slochteren, en zijn vrouw Adelgunda Christina Wolthers.

Afb. I-6. Oude Boteringestraat 12 in 1929.

Afb. I-7. Berend Brugsma (1797-1868).

Afb. I-8. Carolina Ludovica de Hosson (1797-1860).

Na 1804 volgen enige decennia waarin verschillende bewoners elkaar opvolgden, totdat de onderwijzer Berend Brugsma en zijn vrouw Carolina Ludovica de Hosson hun intrek nemen. Brugsma, een bekend onderwijsvernieuwer, vestigt zijn kweekschool in het gebouw achter het door zijn gezin bewoonde Boteringestraat 12 en richt hiertoe een aantal kamers als klaslokaal in. Met zijn schoonzoon Popke Noordhoff, die in 1869 zijn bedrijf in het pand vestigt, betreden we een nieuw tijdvak, dat in hoofdstuk II.3. nader beschreven wordt.

Nummer 14

De vroegst bekende bewoner van Boteringestraat 14 was Popke van Pewsum (1597-1676), die er in ieder geval in 1651 al woonde. Na diens dood vererfde het huis op zijn zoon Ulphert (1657-1681), de laatste van zijn geslacht. Zijn weduwe Ebbelia Johanna Clant hertrouwde in 1684 met jonker Joost Lewe Coenders van Vervou. Al in 1686 overleed zij, nalatende een zoontje, Bernhard Coenders van Helpen (1685-1728). Deze treffen we tot 1710 als eigenaar van Boteringestraat 14 aan. Later woonde hij op de borg Ludema te Usquert. In 1710 wordt het huis verkocht aan de burgemeester Eilco Tamminga, van wie het huis na zijn dood vererfde op zijn zoon Eger Tamminga, lid van Gedeputeerde Staten, de laatste adellijke eigenaar van het pand.

Na hem was het huis vanaf 1724 in handen van winkeliers: eerst de koopman en kruidenier Jouke Hendriks Hesseling tot 1766, in dat jaar opgevolgd door zijn schoonzoon Coenraad Jacobs Verver, die eveneens het beroep van koopman en kruidenier uitoefende. Na hun dood verkregen in 1804 de kruidenier Willem van Drielst en zijn vrouw Anna Maria Haeneberger het pand. In die jaren kwam de naam Het Suikervat voor het huis in gebruik. Ook Willems zoon Jan van Drielst exploiteerde het pand tot rond 1860 als winkelier. Uiteindelijk is aan de lange winkelgeschiedenis van Boteringestraat 14 nog geen tien jaar geleden een einde gekomen.

Nummer 16

Het pand Boteringestraat 16 kent een boeiende geschiedenis en tevens de beroemdste bewoner van het hele WNC-complex. De oudst bekende bewoner was een zekere Harmen Jansen, wiens weduwe in 1616 het pand verkocht aan de brouwer Claas Jacobs. Enige jaren daarna vestigt zich de familie Zandt in het huis in de persoon van Johan Hendriks, die, afkomstig van 't Zandt, deze achternaam aannam. De familie Zandt bleef vier generaties eigenaar van Boteringestraat 16: eerst Johan Hendriks Zandt, vervolgens zijn zoon, de solliciteur Arnoldus Zandt, zijn kleinzonen Dr. Hendrik en Johan Zandt en zijn achterkleinkinderen Abraham, Mr. Arnoldus, Maria en Catrina Zandt. Zij bleven eigenaar tot 1716, doch de familie bewoonde het huis niet ononderbroken; zo werd het van 1695 tot 1703 verhuurd aan de wiskundige Johann Bernoulli en zijn gezin.

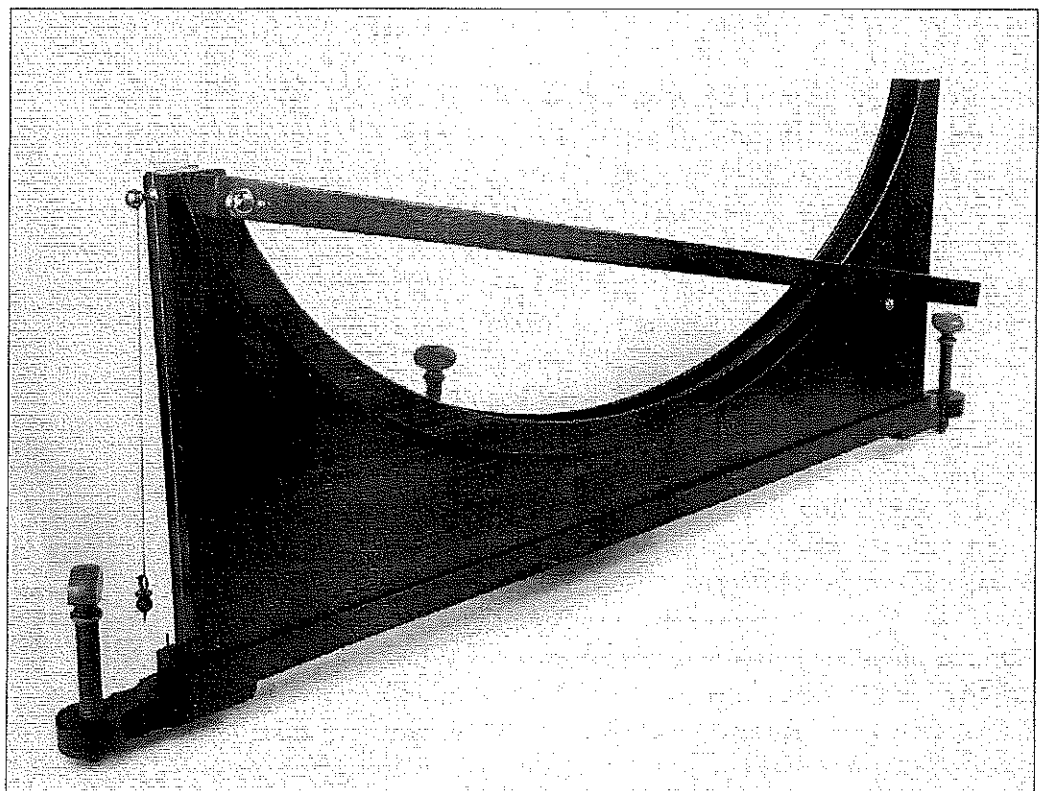

*Afb. I-9. Johannes Bernoulli (1667-1748) met in zijn hand een tekening van een cycloïde.
Collectie Universiteitsmuseum Groningen.*

Johann Bernoulli (1667-1748) was geboren in Bazel uit een familie die vele beroemde wiskundigen heeft voortgebracht. Zijn oudere broer Jakob was hoogleraar wiskunde te Bazel en onderrichte Johann op jonge leeftijd deze wetenschap.

In het begin van de jaren negentig verkeerde Johann met de grote wiskundigen van zijn tijd, zoals De l'Hôpital, Leibniz en Varignon, en verkreeg alom wetenschappelijke erkenning voor zijn werk. In 1694 volgde de uitnodiging om hoogleraar te Groningen te worden. Bernoulli, inmiddels 27 jaar oud, aanvaardde het verzoek met genoegen: in Basel had hij geen uitzicht op een hoogleraarsplaats, daar zijn broer die al bezette. Zo kwam hij op 22 oktober 1695 met zijn gezin te Groningen aan en vond na enige weken een huurwoning, het pand Boteringestraat 16: "Den 14. Novembris haben wir unsre eygene behausung, welche ich gemiethet, bezogen", schrijft hij in zijn autobiografische aantekeningen. Twee weken later werd hij, "wie es zu Groningen gebräuchlich", door de pedel "under trompeten schall und darauf erfolgder mosic" in het koor van de Broerkerk geïnaugureerd. In zijn eigen aantekeningen en brieven vinden we verder helaas geen verwijzingen naar zijn woning, noch naar zijn verhuizing naar de Grote Markt in 1703.

De jaren die Bernoulli doorbracht als hoogleraar te Groningen, van 1695 tot 1705, verliepen niet zonder moeilijkheden. Misverstanden en het niet ongecompliceerde karakter van Bernoulli zelf leidden tot hooglopende twisten van theologische en wetenschappelijke aard. Daarin ligt natuurlijk niet de reden van zijn bekendheid: zijn leven viel samen met een tijd van belangrijke ontwikkelingen binnen de wiskunde, waaronder de geboorte van de moderne differentiaal- en integraalrekening. Een beroemd probleem uit de geschiedenis van de wiskunde, door Bernoulli geformuleerd en opgelost, is het zogenaamde *Brachystochrone probleem*: Gegeven twee punten A en B in een verticaal vlak. Bepaal nu het pad tussen A en B, dat een wrijvingsloos beweegbaar punt moet afleggen om van A in zo kort mogelijke tijd naar B te komen. De oplossing die Bernoulli in 1697 vond met behulp van differentiaal- en integraalrekening was de cycloïde, de kromme lijn die ontstaat door de beweging van een vast punt op een wiel dat rolt langs een lijn. In het Universiteitsmuseum te Groningen bevindt zich nog een model van een cycloïde waarmee de brachystochrone eigenschap van de kromme gedemonstreerd kan worden.

Afb. I-10. Demonstratiemodel van een cycloïde, begin negentiende eeuw. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Acht jaar lang woonde Bernoulli in de Boteringestraat. Toen verhuisde hij naar de noordzijde van de Grote Markt, om twee jaar later de stad Groningen te verlaten en de door het overlijden van zijn broer vrijgekomen hoogleraarsplaats in Basel in te nemen. De aanwezigheid van het Bernoulliplein herinnert in Groningen aan de verdienstelijke wetenschapper.

Afb. I-11. Wicher Wichers (1719-1798).

Afb. I-12. Clara Wibbina Smith (1723-1798).

De familie Zandt, een familie van ambtenaren, advocaten en predikanten, verkocht het huis in de Boteringestraat in 1716 aan Jan Jacob Lingenhuis en zijn vrouw Regina Boudron. Hun dochter Anna, gehuwd met de predikant Johan Hommerkhuizen, verkocht het in 1730 aan de Fransman Jean la Carrière uit Quercy. Deze deed het in 1744 weer over aan de rentmeester Wicher Wichers (1719-1798), gehuwd met Wibbina Clara Smith. Hij en zijn vrouw behoorden tot de vele regentenfamilies, die in de zeventiende eeuw opkwamen. Verschillende leden van de familie Wichers zijn vanaf 1817 in de adelstand verheven, zoals die eer ook aan de regentenfamilies Van Swinderen en Lohman (Boteringestraat 12), Van Iddekinge (nummer 16) en Gockinga (nummers 16, 20 en 22) te beurt viel. Wichers en zijn gezin woonden hier tot 1780. Van hen is waarschijnlijk een deel van de bij de opgravingen gevonden lakzegels afkomstig (zie hoofdstuk XXII). Als eigenaars en bewoners volgden de medicus Dr. Christian Allardi en zijn vrouw Egberdina Hagenauw hen op. Allardi werd in 1797 hoogleraar in de Medicijnen aan de universiteit van Franeker. Zijn medische werkzaamheid maakt het waarschijnlijk dat een aantal van de gevonden zalfpotjes en apothekersflesjes van hem afkomstig zijn (zie hoofdstukken X.4. en XI.3.4.). Na zijn vertrek naar Franeker verkocht hij in 1798 het huis aan de latere Groninger burgemeester Jean François van Iddekinge en zijn vrouw Christina Maria Alberda van Menkema, twee leden van de meest invloedrijke families van het Ancien Régime. Ook van hen is een aantal opgegraven lakzegels afkomstig (zie hoofdstuk XXII). Zij bewoonden het huis tot 1809, toen zij het verkochten aan Edzard Jacob Lewe van Middelstum en

zijn eerste vrouw Anna Habina Jacoba von Inn- und Kniphausen. Reeds na enige jaren volgde de rechter Reneke Gockinga hen als bewoner op, die er tot halverwege de negentiende eeuw bleef wonen.

Afb. I-13. Dr. Christianus Allardi (1747-1822). Museum 't Coopmanshûs te Franeker.

Afb. I-14. Christina Maria Alberda van Menkema (1775-1856).

Afb. I-15. Jean François van Iddekinge (1765-1848).

Afb. I-16. Evert Jan baron Lewe van Middelstum (1783-1856).

Afb. I-17. Anna Habina Jacoba von Inn- und Kniphausen (1783-1812).

Afb. I-18. Albert Willem Hoeth (1679-1728).

Afb. I-19. Hester Catharina Werumeus (1678-1759).

Nummer 18

Ook Boteringestraat 18 kent een betrekkelijk bekende bewoner, hoewel tegenwoordig slechts weinigen weten wie de dichter Johan van Nijenborgh was. De familie (Van) Nijenborgh, een familie van uitgeweken kooplieden uit Antwerpen, verwierf het huis in 1615 van de weduwe van de kistemaker Johan Ellens. Daniel

Nijenborgh woonde er met zijn vrouw Grietie Jansen Mabe tot hun beider dood. Hun zoon Johan, die hen in als bewoner opvolgde, is vooral bekend geworden, omdat hij het dichterlijk talent in zijn vaderstad verzamelde en samenbracht in zijn buitenhuis Nijenborgh in Paddepoel als een Muiderkring op bescheiden niveau. Sibylle van Griethuysen, de ster van het gezelschap beschrijft Van Nijenborgh als een man "die nimmer ampten heeft begeert, / noch eenich ambacht oyt geleert, / noch selfs betreedt de trappen, / van fiere coopmanschappen: / die puyr door kracht van machtig goet, / en vroomen oud'ren opgevoedt, / geen winc-kels komt besoecken, / als vol-gepropt met boecken". Het zou Van Nijenborgh ongetwijfeld veel deugd hebben gedaan als hij had geweten dat zijn eigen woonhuis in 1868 als boekwinkel in gebruik genomen zou worden!

Afb. I-20. Hendrik van Sijsen (1706-1800).

Afb. I-21. Oude Boteringestraat 18, ca. 1940.

Een zwager van Van Nijenborgh was de hoogleraar Johannes Borgesius. Ook hij heeft waarschijnlijk enige tijd het huis aan de Boteringestraat bewoond. Na het overlijden van Johan van Nijenborgh in 1670 of 1671 volgde de familie Borgesius hem als bewoner op. Daniël Borgesius, secretaris van Appingedam, bleef hier met zijn gezin tot 1689. Toen verkocht hij het huis aan de ontvanger Claes Jullens en zijn vrouw Sara Landt, eerder weduwe van Willem Hoeth. Een zoon van deze laatste, de secretaris Albert Willem Hoeth, in 1702 gehuwd met Hester Catrina Werumeus, trok in het huis in 1695. Het echtpaar verkocht het in 1707 aan de raadsheer en burgemeester Hendrik van Sijsen (zoon van Johan van Sijsen, zie Boteringestraat 12) en Alegonda Maria Werumeus. Hun zoon Hendrik, eveneens burgemeester erfde het huis in 1755 en deed het in 1794 van de hand. Hij was de laatste regent die het pand bewoonde.

In 1794 werd het huis verkocht aan Reinder Pieters van Dammen, maar het werd op dat moment bewoond door een franse kostschoolhouder, Henri Louis de

Grave uit Saint-Quentin. Na hem wonen achtereenvolgens Gellis van Megen, diens weduwe Ester Antenen uit Neufchâtel, de eveneens Zwitserse Octavie Catharina Meuron, Thomas Sicko Hoekzema en zijn dochters, allemaal kostschoolhouders, in Boteringestraat 18, én alle leerlingen natuurlijk. Na zeventig jaar als kostschool in gebruik te zijn geweest werd het huis in 1868 gekocht door de firma J.B. Wolters en als boekhandel ingericht.

Nummer 20

Dit huis was aan het begin van de zeventiende eeuw in handen van de erfgenamen van Jurgen Jarges, lid van een oud geslacht. Deze erfgenamen verkochten het huis in 1626 aan Daniël (van) Nijenborgh en zijn vrouw, die Boteringestraat 18 reeds bezaten (zie aldaar). Bij de verdeling van hun erfenis in 1656 werd Boteringestraat toegescheiden aan hun dochter Anna van Nijenborgh, gehuwd met de gezworene Cornelis Tjassens. Dit echtpaar woonde er toen al enige jaren, want hun oudste kind werd er al in 1654 geboren. Rond 1658 verhuisde het gezin en we vinden in de jaren daarna verschillende bewoners, zoals Dr. Wesselus Commenes en jonker Gualdo Rudolf van Sissinck. Cornelis' ongehuwde dochters Maria en Catharina Tjassens betrokken het huis later zelf weer en woonden er tot hun dood in 1722 respectievelijk 1717. Toen werd het huis door hun erfgenamen verkocht aan de buurman Hendrik van Sijsen, die het aanvankelijk verhuurde, maar in 1733 aan zijn 28-jarige zoon Hendrik verkocht. In 1794 kwam het huis aan de secretaris Campegius Herman Gockinga, gehuwd met Alegonda Maria van Sijsen, een dochter van Hendrik jr., die het in hetzelfde jaar overdeed aan de gezworene Jacob Woortman. Vanaf 1808 tot omstreeks 1820 woonde er nog een nazaat van Cornelis Tjassens, Pompeja Hebbelia Henrica Tjassens, gehuwd met Cornelis Keiser, en dit echtpaar werd toen opgevolgd door de griffier, later raadsheer Reinhard de Rhoer Otten. Nadat het in de zeventiger jaren van de vorige eeuw nog enige tijd bewoond werd door de apotheker Gilles van Mesdag, werd Boteringestraat 20 tenslotte in 1882 door de firma J.B. Wolters gekocht.

Nummer 22

Ook Boteringestraat 22 was in het begin van de zeventiende eeuw in handen van oude Groninger geslachten: in 1626 was eigenares Ida Schatter, dochter van Peter Schatter en Ida Alberda en in 1641 was het huis in bezit van de luitenant jonker Johan Coenders, wiens moeder een Schatter was, gehuwd met Aeltien Hillebrandes. Na hun beider dood namen hun dochter Bauwe Coenders en haar man Eiso Jarges van Meyma het huis over. Tenslotte verkocht de zoon van dit laatste echtpaar, Coppen Jarges van Meyma, het huis in 1705 aan Enno Rijpema en zijn vrouw, die er ook al enige jaren woonden. Hun zoon Dr. Albertus volgde hen op en na zijn overlijden in 1777 verkochten zijn erfgenamen het huis aan Ficco Berghuys, raadsheer en drost van Beide Oldambten.

Ook dit huis bleef, net als nummer 20 en 24, ondanks de steeds snel wisselende bewoners, lang in regentenhanden: na Berghuys volgden als eigenaars en bewoners Tjaard Adriaan Gerlacius, heer van Stedum, en zijn vrouw Takele Helena Henriëtte Gockinga, gezworene Hemmo Nauta, en Statius George Geertsema van Sjallega, gehuwd met Sibylla Plantina Geertsema. Dit laatste echtpaar bewoonde het huis vanaf 1809 en Sibylla woonde hier als weduwe tot in de jaren veertig van de vorige eeuw. In 1897 werd het pand uiteindelijk door de firma J.B. Wolters gekocht van Mr. Johannes Gezienes Gratama.

Afb. I-22. Oude Boteringestraat 20 tot en met 24, 1959.

Nummer 24 (Calmershuis)

In paragraaf I.2 vermeldde we al dat het Calmershuis in 1596 betrokken werd door het gezin van Geert Wicheringe. Deze had toen al een bewogen leven achter de rug. Geboren in 1554 uit de al in de vorige paragraaf genoemde oude Groninger familie Wicheringe, werd hij in 1574 door zijn vader naar Holland gezonden met 30 daalders op zak, waarschijnlijk om zich te bekwamen in de handel. In die jaren bestonden vrij intensieve handelscontacten tussen Amsterdam en Russische en Baltische steden, en zo vertrok Geert een jaar later met de koopman Johan Eilof naar Moskou. In de zomer van 1578 verbleef hij bij zijn vader in Zuidhorn om eind september naar Rusland terug te keren. Toen hij in 1584 weer in de Nederlanden kwam, vond hij zijn familie in ballingschap. Als protestanten moesten zij na de coup van 1580 uitwijken. Geerts vader, Bartolt Wicheringe, vestigde zich in Hinte (Oost-Friesland), waar hij in 1585 overleed, terwijl Geert in Harlingen een woning betrok. Hier trouwde hij in 1586 met Elisabet Matthis en werden zijn oudste vier kinderen geboren. Na de Reductie in 1594 stond de weg naar zijn vaderstad weer open en op 1 mei 1595 betrok hij een huis in de Turftorenstraat en een jaar later vestigde hij zich in het Calmershuis. Lang is hij daar niet gebleven, want al op Pasen 1598 vertrok hij naar het steenhuis Meininga bij Niezijl, dat hij in 1595 van zijn neef gekocht had en waar zijn moeders familie vandaan kwam. Hij ving daar aan met de verbouwing, blijkbaar met de bedoeling

zich daar blijvend te vestigen. Op 2 oktober van dat jaar overleed hij echter, zijn vrouw met vijf kleine kinderen achterlatende.

Wat toen met het Calmershuis gebeurd is, weten we niet. Geerts weduwe overleed pas in augustus 1631 te Amsterdam, maar toen was het huis al niet meer in bezit van de familie. De genealogie Wicheringe, die halverwege de zeventiende eeuw opgesteld is, vermeldt hoe Geerts jongste dochter Clara geboren werd "op de hoec van Broerstrate, doe Horenkens-, nu Ubbena-huis". Het zal dan ook de familie Ubbena zijn die de Wicheringes als bewoners opvolgde. Deze oorspronkelijk Oostfriesse familie had zich in de eerste helft van de zestiende eeuw in de stad Groningen gevestigd. Als katholieken konden zij zich niet langer in het protestante Oost-Friesland handhaven. Mede door hun huwelijken met leden van aanzienlijke Groninger families, konden zij steeds hogere ambten bekleden. Nadat in 1569 en 1580 de protestanten uitgesloten werden van openbare ambten en in ballingschap moesten gaan, werd de macht van een fervent katholiek lid van de familie, Joachim Ubbena, zelfs zo groot dat de hervormde kroniekschrijver Abel Eppens in 1580 van hem spreekt als "de mester van Gronnigen". Met deze vooraanstaande positie was het na 1594 natuurlijk gebeurd. Joachims nazaten trokken voor een deel naar Drenthe en, hoewel de familie in 1745 uitstierf, leeft hun naam daar nog voort in de vorm van de buurtschap Ubbena onder Vries. Joachim zelf verbond zijn naam aan het Ubbena-gasthuis, een reeds sinds 1521 bestaande stichting, die hij met zijn vrouw Johanna Jarges vernieuwde.

Zoals met zoveel Groninger families in de tijd van de Reformatie het geval was, liep de scheiding katholiek-protestant dwars door gezinnen heen. Zo was de broer van Joachim, Willem Ubbena, overtuigd protestant. Na de coup van 1580 ging hij daarom in ballingschap. Na de Reductie ging het zijn nazaten meer voor de wind: zij sloten goede huwelijken, onder andere met leden van de familie Alberda, van welke familie zij aanzienlijke goederen erfden te Spijk. Als Heer tot Spijk komen zij dan ook vanaf het begin van de zeventiende eeuw voor. In de eerste decennia van de zeventiende eeuw zal de familie Ubbena daarnaast in bezit van het Calmershuis gekomen zijn - waarschijnlijk door koop, want een nauwe familierelatie met Geert Wicheringe was er niet. In 1626 woonde de familie er in elk geval. Mogelijk was het Willem Ubbena tot Spijk, een kleinzoon van de genoemde Willem en gehuwd met Elisabeth Alberda, die het huis verworven had. In de jaren vijftig vinden we zijn kinderen en schoonkinderen als bewoners terug: Ave Ubbena en haar man Schelto Jarges, die hier in 1659 een dochter Anna kregen, Everdina Sibilla Ubbena en haar man Rembt Jensema Clant, en tenslotte Reint Ubbena tot Spijk en Maria Helena Clant. Dit laatste paar komt als bewoners voor in de jaren 1655 tot 1658. Door koop van zijn zusters kreeg Reint Ubbena in 1661 het hele huis in zijn bezit. Na zijn dood in 1668 bleef zijn weduwe in het huis wonen en na haar dood werd het huis in 1699 gerechtelijk verkocht, waarschijnlijk vanwege opgehoopte schulden. Hiermee eindigde de periode van eigendom van de familie Ubbena, die, hoewel zij nog geen honderd jaar geduurd had, tot gevolg had dat men tot een paar jaar geleden nog sprak van het Ubbena-huis. Nu deze naam blijvend verdrongen is door de nieuwe, of eigenlijk oude, benaming Calmershuis, leek het wel gepast iets langer bij deze bewoners stil te staan...

Koper in 1699 was de Ommelander jonker Onno Tamminga van Alberda, heer van Scheltkema-Nijenstein en Rensuma (1669-1743), voor een bedrag van 3050 gulden. Vanwege de vele functies die hij bekleedde, zoals lid van Gedeputeerde Staten, luitenant van de Hoge Justitiekamer en lid van de Provinciale Rekenkamer, zal hij veelvuldig in de stad verbleven zijn. Hij en zijn vrouw Josina Petronella Clant (1676-1743) zijn de stamouders van alle nog levende leden van de adellijke familie Alberda. Bij de koop van 1699 wordt gesproken van een behuizing met een hofje, stal en twee éénkamerwoningen, strekkende tot aan de Hogestraat, met kelders en verdere toebehoren.

Afb. I-23. Onno Tamminga van Alberda (1669-1743).

In 1722 verkochten zij het huis aan Thomas van Seeratt, een oud-zeekapitein van Duitse afkomst, die na ruim twintig jaar gevaren te hebben als commies-provinciaal in dienst van Stad en Lande kwam. In die hoedanigheid verkreeg hij bekendheid door zijn bemoeienissen met het dijkwezen na de rampzalige Kerstvloed van 1717. Zijn journaal over de toestand van dijken en zeeweringen vormt nog steeds een belangrijke bron voor de waterstaatkundige toestand van die dagen. In 1721 werd hij provinciaal rentmeester en hij bleef als zodanig werkzaam tot zijn overlijden in 1736. Zijn weduwe Anna Schotthoway verkocht het huis in 1743 aan de generaal-majoor Otto George Veldtman, wiens bezit maar van korte duur was: in 1746 sneuvelde hij tussen Luik en Maastricht. Zijn zoon, de raadsheer Hendrik Jan Veldtman, bewoonde vervolgens het Calmershuis tot zijn dood in 1772, waarna zijn zonen - eerst Nicolaas, later Otto George - hem weer opvolgden en het huis in de familie hielden tot 1815. Toen werd het huis verkocht aan Mr. J.R. Modderman, hoofdinspecteur der directe belastingen. Vele personen bewoonden het huis in die jaren: zo vinden we in 1822 in het huis zelf Adriaan Trip, van wie ook de stallen achter het huis waren, in de kelder de koopman Jacob Geersinga met zijn gezin, in de bovenwoning Jan Modderman zelf en in de woning daarboven de naaister, Aaltje ten Broek. Ook studenten bewoonden regelmatig de hogere verdiepingen, zoals in 1830 de twee zonen van de nieuwe eigenaar Mr. J.H.L. Baron d'Aulnis de Bourouill van Bijma. Deze had het huis in 1827 gekocht en zijn erfgenamen verkochten het in 1845 weer aan Prof.Dr. J.A.C. Rovers, hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letteren. Toen deze laatste naar Utrecht vertrok, werden

in 1859 de nieuwe eigenaars de medicus Dr. R.J. Tellegen en zijn vrouw. Deze verkochten het aan Mozes Polak, grossier in manufacturen. Polak tenslotte verkocht het Calmershuis in 1910 aan de firma J.B. Wolters, die het fraaie uitbouwtje aan de voorkant van het pand in 1914 sloopte.

Conclusie?

Van een echte conclusie kan bij een opstel als dit geen sprake zijn. Wel zijn er enkele patronen in de bewoningsgeschiedenis van de panden van het rijtje Boteringestraat 10 tot en met 24 waar te nemen. In de zeventiende en achttiende eeuw kenden deze huizen (het Calmershuis in elk geval al drie eeuwen eerder) voornamelijk bewoners: edellieden, regenten, rijke kooplieden enzovoorts; alleen Boteringestraat 10 vormde hierop een uitzondering. Opvallend is verder de continuïteit in beroepen in tijden dat iets minder vooraanstaande bewoners de huizen betrekken: koperslagers, winkeliers en kostschoolhouders volgden elkaar soms wel een paar honderd jaar ononderbroken op. Dit is ongetwijfeld te verklaren uit het feit dat de inboedel van een huis doorgaans samen met het gebouw verkocht werd of vererfde en dat het interieur van die huizen voor die bepaalde beroepen al geschikt gemaakt was. Wat we ook verder van ieder van de huizen weten, over het interieur door de eeuwen heen is helaas het minst bekend. Over een andere praktische beperking, die het onmogelijk maakt een afgeronde bewoningsgeschiedenis te presenteren komen we hieronder nog te spreken.

Afb. I-24. De Oude Boteringestraat vanuit het zuiden gezien. Ansichtkaart uit 1902.

I.3.2. De Poststraat

Voor de Poststraat zou een bespreking van de bewoners per huis minder zinvol zijn dan voor de Boteringestraat. Van veel personen weten we niet veel meer dan hun naam, als we al kunnen achterhalen welk huis precies door hen bewoond werd. Bij de bespreking van de bewoners van Boteringestraat 12 bleek al dat verschillende huisjes in de Messemakerstraat in één hand gekomen zijn. Bij de verkopen worden niet altijd de exacte locaties van die huisjes vermeld, soms niet eens het precieze aantal! Verder zullen wel eens huisjes in de Poststraat gesloopt of juist bijgebouwd zijn, waardoor de reconstructie ook weer moeilijkheden oplevert.

Daarom beperken we ons hier tot enige algemene bevindingen. Uit de namen van bewoners van de Poststraat uit de zeventiende en achttiende eeuw blijkt dat de ambachtslieden hier overheersten. Namen als Harmen Snijder, Meerten Tonnis Kleermaker en Harmen Hoijer Steenmetseler duiden hier al op. Daarnaast woonden ook in de Poststraat een aantal min of meer welgestelde bewoners. In het licht van de latere geschiedenis van het complex mag hier als eerste wel Jacob Sipkes genoemd worden. Deze was boekverkoper en drukker en als zodanig werkzaam tussen 1658 en 1674. Volgens de titelpagina's van zijn boeken woonde hij "op de Hooge-straat". De meeste boeken van zijn pers die in de Universiteitsbibliotheek te vinden zijn, zijn van de hand van zijn achterbuurman Johan van Nijenborgh (Boteringestraat 18).

Verder woonde in het begin van de zeventiende eeuw op de hoek van de Messemakerstraat en de Hoogstraat nog een zekere Willem Draper, uit een bekende katholieke familie, die het huis in 1619 verkocht aan Tije van Heeck, lid van een regentenfamilie in opkomst. In hoofdstuk I.2. zagen we ook al dat de stamvader van de familie De Drews in de Messemakerstraat woonde en in I.3.1. bleek dat het huis in de Hoogstraat achter Boteringestraat 12 een, voor die tijd, duur huis was. De moeilijkheid is dan ook niet de welgestelde bewoners van de Poststraat te achterhalen, maar juist de armste, de arbeiders en weduwen die in de kelders of op de zolders van alle huizen en huisjes van het hele terrein woonden, ook onder en boven in de huizen aan de Boteringestraat. Het aantal beroepen dat op het terrein is uitgeoefend is schier onbeperkt en praktisch niet te achterhalen. Schoenmakers, wevers, knoopmakers, naaisters, ja zelfs bedelaars, dieven en dergelijke, allemaal zullen ze op dit terrein geleefd en gewerkt hebben, terwijl de enige resten die zij nagelaten hebben niet in de archieven te vinden zijn, maar enkel in de bodem. Hun bewoningsgeschiedenis kan in dit boek pas vanaf hoofdstuk VII beginnen. Waar de historie zwijgt, zal de archeologie namens hen moeten spreken.

Afb. I-25. Poststraat-West, met op de achtergrond het Academieggebouw, juli 1930.

NOTEN

1. Gemeente-archief Groningen (hierna: G.A.G.), Reg. Feith 1595.1. In de noten worden slechts die bronnen vermeld die niet eenvoudig in de geraadpleegde literatuur te vinden zijn.
2. Rijksarchief Groningen (hierna: R.A.G.), Collectie Fransema, inv.nr. 60*.
3. Noomen, 'Koningsgoed', 130-132.
4. Rinzema, 'Een burger vertelt', 186.
5. R.A.G., Handschrift in quarto nr. 192, fol. 26v.
6. G.A.G., Archief Armhuiszittenconvent, inv.nr. 186, reg. 33.
7. Bisschoppelijk archief Münster, G.V. Fraterhaus 150, Urk. 1507.
8. Ibidem, G.V. Fraterhaus 157, Urk. 1513.
9. G.A.G., Archief Parochiekerken, inv.nr. 179, reg. 257.
10. Ibidem, inv.nr. 473, reg. 312.
11. Rijksarchief Assen, Archief Klooster Assen, inv.nr. 51, reg. 117.
12. R.A.G., Familie-archieven Lewe, inv.nr. 921, reg. 62.
13. R.A.G., Familie-archief Gruys, inv.nr. 545.
14. G.A.G., Archief Heilige-Geestgasthuis inv.nr. 12, reg. 313.
15. Alleen voor de Oostercluft is hiervan een lijst bewaard gebleven die de bewoners per straat in de juiste volgorde geeft.

LITERATUUR

- Alma, R.H., *Het Groninger patriciaat circa 1500*. Doctoraalscriptie R.U. Groningen (Groningen 1989).
- Blok, P.J. e.a. ed., *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe* (Groningen 1896-1899).
- Eppens tho Equart, Abel, *De kroniek (Der Vresen chronicon)*, J.A. Feith en H. Brugmans ed., Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht 3e serie nr. 27-28 (Amsterdam 1911).
- Feith, J.A., *Wandelingen door het oude Groningen* (Groningen z.j.)
- Formsma, W.J. e.a. ed., *Historie van Groningen, Stad en Land* (Groningen 1976).
- Formsma, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen 1973).
- Jansen, H.P.H. en A. Janse, *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum* (Hilversum 1991).
- Meinema, J., 'De Oude Boteringestraat door de eeuwen heen', in: *Groningen toen, uitgave 1986* (Groningen 1986) 6-29.
- Nederland's Adelsboek* 38-46 (1940-1953).
- Noomen, P.L., 'Koningsgoed in Groningen. Het domaniale verleden van de stad', in: J.W. Boersma e.a., ed., *Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen* (Bedum 1990) 97-144, 279-288.
- Rinzema, A.J., *Een burger vertelt. De kroniek van Johan Lemego*. Doctoraalscriptie R.U. Groningen (Groningen 1987).
- Sierksma, G., 'Johann Bernoulli. Een Zwitsers wiskundige bekneeld tussen Stad en Ommelanden', in: F. Akkerman, e.a., *Om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken. Groningse geleerden 1614-1889* (Hilversum 1989) 65-82.